

ЕВРОПЕЙСКИ АКЦЕНТИ В ОТНОШЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ КЪМ ОСМАНСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО.

гл. ас. д-р В. Китанов

Задълбочаването на Източния въпрос през XIX век, ангажирането на Великите сили с него, възникването на национално-освободителната кауза сред подвластните на Високата порта народи, имат за последица глобални промени в геополитическото статукво на европейския югоизток. Постепенното "оттегляне" на Османската империя от Европа поражда нова ситуация и създава съвсем нови проблеми за дипломацията на Стария континент. Оформянето на една радикална, антитурска линия на поведение сред балканските нации предхожда възстановяването не само на тяхната държавна независимост, но и на самият авторитет на Европа. Започва дългото завръщане на балканците към ценностите и постиженията на европейската цивилизация. Като част от процеса, възраждането на българите съдържа в себе си елементи на тази глобална промяна. Динамиката на епохата оказва силно влияние върху културно-психологическия образ на българската нация, като наред с традиционните белези на нейната характеристика се появяват и нови, придобити след взаимодействие с новите реалности.

За първи път българската нация демонстрира поведение на колективен фактор по време на движението за новобългарска просвета и църковната борба. Именно, в рамките на тези два национално генериращи процеси българите започват да формират своята модерна концепция на отношение към османската държавна власт, в съдържанието на която оказват влияние и се отразяват всички по-значими явления и събития в политическия и културен живот на Балканите. Отношението на българите към османската власт до голяма степен разкрива и отговорността на няколко поколения лидери към бъдещето на нацията, стремежът им да се постигнат целите по най-резултатен начин.

Колкото и нетрадиционно да звучи, но именно в сложното, многопластово отношение към Османската държава и държавност може да бъде разбрана оценката и значението, което българите придават на европейския фактор. Затова и изучаването на този проблем от българското минало е важно не толкова, за да се правят аналогии между възрожденската епоха и днешното време. Това е погрешен исторически похват. По-скоро в поведението на нацията като цяло и на политическите, обществените и културните лидери като индивидуалности, може да бъдат очертапи типологичните характеристики на българина в условията на една глобална

промяна, такава, каквато се осъществява през XIX в.

Основен фактор, който формира възрожденското отношение към Високата порта и респективно актуализира ролята на Европа в съдбините на българите е кризата в Османската империя през XVII-XVIII век. През този период централистическият принцип в османската управленческа философия започва да се отразява отрицателно върху провинциалната власт. Създават се предпоставки за широкомащабна корупция и безотговорност. Деструктивни социални и политически процеси довеждат до хаос, децентрализация и размирици, до т. нар. "кърджалийско време". Правните, данъчните и житейските отражения на тази епоха за българите изграждат основите на един дълбок негативизъм към османската власт, на разбирането за нейната слабост. Оценката на самата Висока порта за собствения си авторитет е достатъчно обективна и открита, за да намери израз и в ставовището на султан Селим III от февруари 1796 г., че: "редът на нещата в страната ми е компрометиран, държавните закони не се зачитат и се пренебрегват". / Д. Ихчиев. Турски държавни документи за кърджалиите, СБНУНК, XXII-XXIII, 1906-1907, док. №1, стр. 3./

Редица документи показват, че е силно разколебано разбирането и възприемането на османската власт като държавен авторитет и като държавническа идея. На практика епохата на българското национално и политическо осъзнаване е предшествана от кризата на османската власт, която не само я дестабилизира в административно-политически смисъл, но и променя представата и отношението към нея в съзнанието на едно ново поколение българи.

Съвсем естествено започва постепенното запознаване, а след това и възприемане на европейския политически, държавно-правен, образователен и културен модел. До радикалното отричане на османската държавна система от дейците на национално-освободителното движение обаче ще се стигне едва след един дълъг период на израстване на българската нация, след движението за новобългарска просвета и църковната борба, когато много внимателно ще се прилагат европейските образци и дори в условията на взаимодействие с османската власт ще се търсят начини за решаване на българските проблеми.

В писмо на Н. Палаузов и В. Априлов до Вълко Чолаков от Пловдив, от 1839 г., като се посочват необходимите промени в образователната система се прави внушението те да станат по начин, по който "правят всички европейски народи". / В. Априлов, Събрани съчинения под редакцията на проф. М. Ариаднов, С., 1940, стр. 375./ Самото търсене на нов модел за българското образование по европейски образец е един вид критика на състоянието на образованието в самата империя. В същото време обаче българските дейци се съобразяват с реалностите в страната и

не копират сляпо европейските стандарти. Още Петър Берон, в "Предисловието" на "Рибен буквар" изрично посочва, че уредбата на българското училище не е възможно да следва изцяло европейските образци, затова тя трябва да се осъществи "както ще можем, а не както трябва". /"Буквар с различни поучения, собрани от Петра Х. Беровича за Болгарските оучилища. Напечата са сас помощта Г. Антончова Йовановича, в годы 1824." Стр. 3./

Движението за новобългарска просвета и църковно-националната борба са в пряка зависимост от реформената политика на Високата порта, което е и допълнителен фактор, формиращ поведението на значителен дял от реформистки настроената българска буржоазия и българска общественост. За част от едрата българска буржоазия стопанските интереси, желанието за държавническа кариера, тесните връзки с османския двор, на фона на изостряне на турско-сръбските и турско-гръцките отношения, предопределят едно конформистко поведение към султанската държава. Повлияно от Европа то води активна политика за утвърждаване на културната, религиозната и политическата самостоятелност на българите, но не винаги приема, или направо отрича радикализма като стил и идеология и търси да решава националните проблеми не "срещу", а "заедно" с османската власт. Така например, в стремежа си да ангажира цариградското правителство за църковно-националната кауза, в Изложението си до Високата порта Неофит Бозвели определя българите като народ, който "обича своя произход, изпълнява съвестно своите задължения към Високата порта и ще бъде готов да пожертва имота и живота си за интересите на Негово Величество". Прави внушения за обединяване на интересите между българи и турци срещу "гръцките интриги". /Ванда Смоховска-Петрова, Неофит Бозвели и българският църковен въпрос / нови данни из архивата на А. Чарторийски /, С., 1964 г., стр. 171-173.

В този ред на мисли за дейците на БТЦК не е лишена от политическа логика инициативата им от 1867 г. за създаване на дуалистична турско-българска държава. Внимателният прочит на Мемоара до султан Абдул Азис подсказва за един по-различен политически стил, при който, без да се прикриват недъзите на властта, се търси начин тя да бъде реформирана, поделена с българите и гарантираща решаването на българския национален въпрос по европейския модел, осъществен при Хабсбургската империя. / НБКМ-БИА, Ф. 5, арх. ед. 31, л. 1 и сл. Мемоар на БТЦК до султан Абдул Азис, 1867 г./

По същество позицията на БТЦК е един вид признание за законността на османската държавна власт, нещо което не се приема от дейците на революционно-демократичното крило в БНОД, което оформя

друг фактор, моделиращ българското отношение към османската държава. Утвърждава се една крайно радикална част на политически осъзнатото българско общество, която не допуска съжителство с османската власт. Тя не вярва във възможността ѝ да се модернизира /да се европеизира/, стреми се да я премахне, да я замени със своя собствена, национална, българска власт, изградена по правилата на най-напредналите европейски нации. Политическата работа по българското освобождение е свързана с широко афиширане на разбиранията на водещите български политически мъже за османската държава, която е представена като антипод на европейската традиция. Софроний Врачански говори за "турско варварско мъчителство". За него в Европа няма друга държава, където християните да са подложени на мъчения. / Въззвание на Софроний Врачански към българския народ 1812 г. В.Д. Стоянов, Исторически материали по повновъзраждането на българския народ, Периодическо списание на БКД в Средец, Средец, 1883, кн. VI, стр. 142-144./

В План за освобождение на България от 1858 г. Г. Раковски характеризира османската държава като "една сянка или гнило тяло". / НБКМ-БИА, Ф. №1, Г. Раковски, Б 835/52./ При Л. Каравелов оценката за османската държавна власт е в тясна връзка с отношението на българския революционер към самия турски народ, като вкарва и верски елемент: "дорде са турците мохамедани, до тогава тие не могат да бъдат люде". / "Мои Братя", Л. Каравелов, в-к "Народност", бр. 16, 1869 г./

По-балансирана и по-политична е позицията на В. Левски. При него отсъства етническа нетърпимост спрямо турското население в стремежа да бъде премахната османската власт, като условие българите да бъдат равни "с другите европейски народи". / Писмо от 19.02.1872 г. до новопосветени дейци в комитетското дело, НБКМ-БИА, ф.85/ВЛ/, ЦА 8047/. Според Апостола българската революция не е насочена срещу турския народ и неговата вяра, а срещу държавно-политическата система, нейните закони и "турското правителство, което варварски владее не само нас, но и самият турчин". / Д. Страшимиров, В. Левски. Живот, дела и извори, т. I, Извори, София, 1929 г. стр. 36./

Цитираните примери характеризират основните позиции и възгледи за мястото и ролята на османската държава в живота на българите, в техните политически и културни начинания през епохата на възраждането, тогава, когато силно нараства необходимостта да се усвоят и прилагат европейските модели на развитие. Обстоятелството, че в българското общество не съществува единна оценка и отношение към османската власт е съвсем естествено и отразява сложността в социалното структуриране на българското пространство, многообразието в политическите възгледи на българина, различията в стремежа за възстановяване на българската държавност. Както радикалните, отричащи

всякаква легитимност на Високата порта позиции, така и онова отношение към османското управление, което допуска възможността за взаимодействие с него, са част от процеса на утвърждаване на българските национални интереси. Двете основни тенденции в българското отношение към османската власт много често взаимно се изключват в действията и възгледите на своите представители защото се проявяват в условията на сложни и дълбоки държавно-политически трансформации в балканския регион, засилен активност на Великите сили в политиката им по Източния въпрос и обречения стремеж на цариградското правителство за цялостна реформа на държавата. Независимо от това те са съществена част от модерната характеристика на българина, от разбирането му за собствената стопанска, политическа и демографска значимост в съдбата на европейския югоизток, от усилията за европейската адаптация на младата българска нация.

ЕВРОПЕЙСКИ АКЦЕНТИ В ОТНОШЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ КЪМ ОСМАНСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО /РЕЗЮМЕ/

гл. ас. д-р В. Китанов

Постепенното "оттегляне" на Османската империя от Европа формира една радикална, антитурска линия на поведение сред балканските нации и предхожда възстановяването не само на тяхната държавна независимост, но и на самият авторитет на Стария континент. Започва дългото завръщане на балканците към ценностите и постиженията на европейската цивилизация. Като част от процеса, възраждането на българите съдържа в себе си елементи на тази глобална промяна.

По време на движението за новобългарска просвета и църковно-националната борба се поставят основите на едно конформистко отношение към султанската държава. Повлияно от Европа то настоява за утвърждаване на културната, религиозната и политическата самостоятелност на българите, но отрича радикализма като стил и идеология.

Подобно поведение не се приема от дейците на революционно-демократичното крило в БНЮД, които не признават османската власт и се стремят да я заменят с българска, изградена по правилата на най-напредналите европейски нации.

Отсъствието на единна оценка към османската власт отразява сложността в социалното структуриране на българското пространство, многообразието в политическите възгледи на българина, и различията в усилията за европейската адаптация на младата българска нация.